

Paradicsom és paradicsomi helyek¹

Tolna megyében, Zomba nagyközség külterületén fekszik *Paradicsom*, hivatalos jelöléssel: *Paradicsompuszta*. Neve figyelemreméltó művelődéstörténeti emlék (Tolna megye földrajzi nevei. Szerk. VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1981. 306: csak a hely magyar és német népi, illetve hivatalos nevét adatolja 63/106. szám alatt), egyike az ún. "paradicsomi" helyeknek, helyneveknek. A "beszélő" helynevek e csoportjáról SZABÓ T. ATTILA így ír: "Az Édenkert falurész, a Paradicsom és társaik sokszor nem édeni vagy paradicsomi gyönyöröket jelentő helyre vonatkoznak" (Válogatott tanulmányok, cikkek. 3. Kriterion, Bukarest, 1972. 352). Jeles helynévtárába történeti és élő névanyagot sorolt PESTY FRIGYES: *Paradicsom*, Pest városának egy része Zsigmond király korában. *Paradychun, Paradichonfelde* szántóföld a Győr megyei Asszonyfa területén (1357, 1456). *Paradicsom* nevű tó volt Visontán (Somogy m.), dűlő Mezőkovácsháza határában (Csanád m.) (Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. 1. kötet. Bp., 1888. 244). NAGY LAJOS a történeti Magyarország területén négy ilyen pusztaelnevezést ismert: *Paraditsom* (Tolna m.), *Paradaisz* (Nyitra m.), *Paradisus* (Szepes m.), *Paradis* (Varasd m.) (LUDOVICO NAGY, Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti regni Hungariae ... Landerer. Budae, 1828. 1: 391, 235, 395; 2: 55). Az 1907-es helynévtárból négy adattal: *Paradicsompuszta* (Tolna m.), *Paradicsom* (puszta, Komárom m.), *Paradicsom* (tanya, Győr m.), *Paradicsommajor* (Békés m.).

Eddigi levéltári kutatásom a pusztának sem nyomát, sem előzményét nem találta a 18. században. Nem szerepel a puszták első összeírásában (Tolna megyei Levéltár, Szekszárd. Ö: 306. Conscriptio Praediorum)², az 1. katonai felmérés 1783–4. évi térképlapjain (Uo. Térképtár. T: 204/29. jelzettel; összevettem a helyszínt az 1858. évi 2. katonai felméréssel: T: 205/30.), a Dóry Ádámmal (1715–1799) kapcsolatos iratokban.³ Csak a 19. század első évtizedeitől adatható. Az "említésre méltó" puszták között sorolja fel EGYED ANTAL 1828-ban (Nemes Tolna vármegyének topographiai leírása: Tudományos Gyűjtemény 1828/6: 45). Ugyanekkor Notitiájában NAGY L. 8 házzal, 83 fővel tünteti föl (i. m. 1: 391).

A kutatás jelen állása szerint ifjabb Dóry Ádám létesítette. Ez a majorság az, melyet felesége 1834-ben – amikor "felelőtlen" gazdálkodása miatt zárgondnokságot kérve, eljárást indított ellene – "felesleges épületek emelésének" nevez (Glósz József, Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve 16. Szerk. VADAS FERENC. Szekszárd, 1991. 53). Az asszony Jobaházán élt, férje Zombáról költözött ki – *Paradicsom*-ba! A

¹Témaválasztásom nem véletlen. Az orosházi – s így az ősei révén zombai leszármazású – Hajdú Mihály, a Névtani Értesítő alapító szerkesztője előtt tiszteleg írásom. A vallási türelmetlenség miatt elköltöző zombai és más Tolna megyei falvakból való evangélikusok alapították Orosházát. A kérdés gazdag irodalmából csak HAJDÚ MIHÁLY névtani szempontú tanulmányát emelem ki: Az orosházai története 1744 előtt (Békési Élet, 1969/2: 191–209).

²A kutatásban nyújtott segítségéért ezúton mondok köszönetet Kárpáti Andrásné levéltári igazgatóhelyettesnek.

³Ezúton mondok köszönetet dr. Glósz József kandidátusnak szíves tájékoztatásáért.

javak zár alá vétele ügyében kiküldött bizottság ezért "... nála a Zombai határban levő Paradicsomi majorságnál" megjelent. Az eljárás során Döry kijelenti: "Zombai Faluban, Paradicsomi Puszán ... Épületek, Kortszmák, Vendégfogadók mind a magamé." A paradicsomi kert bőven terem, "Paradicsomi Konyhám van olyan, mint a jobaházi" – állítja Döry (Tolna megyei Levéltár, Szekszárd. – Közgyűlési iratok 1551/1834, 2200/1834).

Honnan e név? WERNER HOFFMANN a 19. százai motívumok és eszmék közé sorolja be a "földi paradicsom" megújuló gondolatát (HOFFMANN, WERNER, A földi paradicsom. 19. századi motívumok és eszmék. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1987. 229–53). A civilizáció előrehaladtával ("... a XVIII. század előtt bárhol kinyithatjuk a dzsungel könyvét ..." Az ember betör ebbe a paradicsomba: BRAUDEL, FERNAND, Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. Gondolat, Bp., 1985. 65) – Herder szavaival szólva – a természet "elment, elrejtőzött". Földi paradicsomot már csak egzotikus, távoli vidékeken kereshet a kortárs, melyeket "még nem érintett meg a civilizáció és annak intézményrendszere" (HOFFMANN i. m. 240). Ahogy a Paradicsom a boldogság kertje volt a bibliai Édenben, hasonló kertekre kell találnia annak, aki boldog szeretne lenni. (A kertnek mint jelképnek négy formáját mutatja ki VÖRÖS IMRE a felvilágosodás kori magyar irodalomban: mulatókert, a szerelem kertje, a megnyugvás kertje, a sorskert: Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. 78–97.) XANTUS JÁNOS írja levelében Észak-Amerikából: "Bőkezűen szórja itt szét a természet minden adományait, s mintegy ujjal mutat kertjére, hogy telepedjünk beléje" (Levelei Északamerikából. Lauffer és Stopl könyvkereskedése, Pesten, 1858. 108). – Ellenpontja ennek a műkert, a mesterséges paradicsom. Buffalo vidékéről mondja BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR: "Mely paradicsom válik e' helyből, midőn egészen lakva 's mivelve leszén" (Utazás Észak Amerikában. Ev. Ref. Kollégium betűjével. Kolozsvár, 1835. 195).

Micsoda optimizmus! Lakva, s mivelve – és fel sem merül még a természetrombolás gyanúja. A kor embere külhonban és itthon is látja a nemesi passzióból – de még nem ökonómiai megfontolások alapján – teremtett arborétumokat, kerteket, gyümölcsösöket, s bízik!

A 19. század reformmérzülete sugárik TÖRÖK JÁNOS soraiból: "Gyermekéveimben az elveszett paradicsom nyomait kerestem; – érett koromban azt kutattam, mi gátolhatja az embereket, hogy boldogok lenni igyekezzenek, s hogy azok, kik a földnek birtokában vannak, kietlen lakóhelyeiket a kényelem és jóllét (!) tanyáivá, virító kertekké alakítsák? Keseregve ismertem meg az akadályokat, mik századokon át lehetetlenné tették, hogy valamint más országokban, úgy hazánkban is a föld az embernek paradicsomául szolgálhasson." Cikkének más helyén pedig: "... hol a föld annyi évezred után is paradicsom kertjének alakját nem nyeré, hanem még mindig ősi természetes vadságában, vagy félmíveltségben sinlik, ott az egyedül az ember vétke" (TÖRÖK JÁNOS, A paradicsom: Kalauz, 1857/18: 274). Szabad föld, szabad ember, értelmes munka és szorgalom – visszahozná az elveszett paradicsomot! SZÉCHENYI Hítelében is szerepel ez a passzus (SZÉCHENYI ISTVÁN, Hitel. Pest, 1831. 110), s vele polemizálva DESEWFFY JÓZSEF így idézi s viszi tovább a gondolatot: "... a fő, ipar, s veríték még a sovány földön is paradicsomot teremthet;

paradicsomot e éppen mindég és mindenütt? azt nem tudom, de hogy a szorgalom sokat tehet, az bizonyos ..." (DESEWFFY JÓZSEF, A "Hitel" című munka taglalatja. Werfer Károly betűivel. Kassán, 1831. 122).

Néhány kiemelt forrás jól megvilágítja, mit értettek mesterségesen teremtett "paradicsomkerteken" a kortársak. GALGÓCZY KÁROLY például 1855-ben nemeskéri Kiss Pál miszlai birtokát (Tolna m.) így írja le: "... igen fényesen rendezett angol kert; keletről szerzett mintegy 150 legnemesebb fajtól alakított példány-szőlő; s a hegyes helyiség mostohasága daczára is meglepő ennyi szépségek mondhatni elbájolják az utazót, látván, hogy a szorgalom és befektetés a csüggedhetetlenség kíséretében a kopár hegytetők honában is paradicsomot, ott pedig aranybányát tud teremteni" (GALGÓCZY KÁROLY, Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statisticája. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest, 1855. 165). Ugyanó Bezerédj István hidjapusztai gazdaságát (Tolna m.) "angol kerthez hasonlónak" mondja, élő példál állítva, "... mint kell és lehet a leghasznavehetőbb futó homokot valóságos édené varázsolni. Itt mindennemű gyümölcsfa faj szerint külön osztályokban diszelg: az eperfákkal szegélyezett s sorozott legelők tejet, vaját, gyapjút, selymet együtt adnak" (i. h.). Amikor a kopasz, pusztaság és kietlen sziklapart tövében a hajókon odahordott termőföld lassanként paradicsommá tétetett, a mezei házakkal és kertekkel díszlő Triesztet a Közhasznú Esmeretek Tára nyilvánosan dicséri (Közhasznú Esmeretek Tára a Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. Pesten, Könyvtáros Wigand Ottó sajátja, 1834. 3: 146).

Természetesen a bibliai Éden és Paradicsom is – mint szemléleti alap – szembeötlően látszik egy-egy lelkes ismertetésnél. MOLDOVÁNYI JÓZSEF 1824-es leírásában a majsai pusztaság Regölyvel "keletről határos". Kies hely, róna földje gazdag termésű. A hasonlatosság lenyűgöző, nézni is öröm, hát még benne lakni! "... különben is a pusztaság (a) Koppány, és Kapos vizeitől csak nem egészen körül vétetvén, egy gyönyörű sarkat formál, és egy kis erdőskével, közönséges vad körtvély fákkal a Barmok enyhítésére díszeskedik, a gazdagságnak pedig jelesebb folytatására egy szépen rendbeszedett major, mint a Paradicsomban úgy fénylik" (MOLDOVÁNYI JÓZSEF, Tolna Vármegyének Geographiai, Statisztikai és Topographiai esmertetése: Tudományos Gyűjtemény, 1824/10: 66). Gróf Apponyi György hógész "temérdek Angol kert"-jét a "mindenfélé ritka csemeték és füvek" alkotják édené (EGYED ANTAL i. m. 45).

Ilyen mesterséges kertet teremtett hát Dóry Ádám Zomba mellett, s mert Ádám volt, nevezé azt *Paradicsom*-nak. A történeti néphagyomány is azt tartja, hogy *Paradicsom*-ot egy Ádám keresztnévű Dóry alapította: "... szorgos jobbágykezek valóságos paradicsommá változtatták a Dóryek birtokát. A gögös földesúr szép kúriát emeltetett és a pusztai kúria környékét Paradicsompusztának nevezte. Itt élt Éva nevű feleségével ..." (BOROS BÉLA és társai, A Völgység földje és népe. Kézirat. Bonyhád, 1958). A tényekkel összevetve azonban nyilvánvaló a folklorizáció: Ádámhoz Éva is kellett volna a Paradicsomba! A tevel-zombai uradalmat 1701-ben szerezte meg jobaházi Dóry László és Monaszterly János. Dórynek egyik fia és unokája, Monaszterlynek a fia volt Ádám. Dóry Ádámnak első felesége Zeke Borbála, a második Polányi Klára. Ifjabb Dóry Ádámé: Cseh Julianna (vö. GLÓSZ

JÓZSEF i. m. 20–1, 27), ezt mutatják továbbá a családi sírbolt feliratai a zombai rk. temetőben. Nomen est omen! Száz évvel később Dóry Frigyes világhíres tehennel büszkélkedő mintagazdaságát átvitt értelemben is "paradicsomi"-nak mondhatja GOMBKÓTÓ SÁNDOR gazdasági tanácsos (Jobaházi Dóry Frigyes paradicsomi gazdaságának ismertetése. H. n. 1936).

Megemlítem még, hogy e szép elnevezés ún. névbokrot teremtett. A szomszédos puszták egyike *Angyaldomb*, s a közeli malom: *Ördögmalom*. Nem csoda, ha e helynevekhez folklorizálódott helyi történetek kapcsolódnak! A bonyhádi Honismereti Kör egyik tagja mint kuriózumot közölte velem: Tudom-e, hogy 1945-ben az egyik Dóry – szerinte Ádám, Éva nevű feleségével – az orosz katonák elől cselédjéhez, Ördögmalomba menekült?! (Veszeli Lászlóné 60 éves bonyhádi adatközlőtől, 1992.)

Tán, hogy így is beteljesedjék az Írás – kiűzetett a Paradicsomból. Egy NÉKOSZ-szervező korabeli följegyzéseiből tudjuk: Dóry valóban a cselédjéhez menekült (MOLNÁR ISTVÁN, *Az eltűnt idő sodrában*. Egy NÉKOSZ-szervező följegyzéseiből: Dunatáj 2/1 [1979]: 44). Csakhogy Frigyesnek hívták, nem Ádámnak.

SOLYMÁR IMRE

Egy orosházi városnegyed családnevei 1928-ban

Hajdú Mihály munkásságában kutatási, tudományos szervezési és oktatói célkitűzések egymást erősítő sora valósult meg és folytatódik tovább. Szülővárosa, szülővidéke iránt érzett szeretetében, fáradságot nem kímélő baráti segítő tevékenységében kezdettől fogva jelentős helyet kapott az igen gyakori személyes kutatás, s az eredményeknek a "szűkebb hazában" történt közzététele. Hajdú Mihály az orosházi múzeum köré csoportosult, a néprajzkutató és polihisztor Nagy Gyula vezette kis gárda tagjaként, az ötvenes évek végén tette meg első lépéseit a tudományban. A kutatási lehetőségeket és a megismerésre méltó kérdéseket először Orosháza és környéke kínálta számára. Az orosházi múzeum igen színvonalas évkönyveiben, a Békési Élet című megyei folyóiratban és más "lokális" orgánumokban közölt dolgozataiban a szaktudományi és a helyismereti kutatások ritkán elérhető szintézise született meg. Az egyik legfontosabb, elsősorban nagy tömegű egyházi anyakönyvi adatanyagra alapozott munkájában Orosháza XVIII. századi személynévrendszerét vizsgálja (Tanulmányok Orosházáról és környékéről. Szerk. NAGY GYULA. *A Békés megyei Múzeumok Közleményei* 7. Békéscsaba, 1983. 43–112). Kutatásának eredményeit felhasználva arra teszünk kísérletet, hogy Orosházának abban a negyedében (közigazgatási kerületében), amely Hajdú Mihályhoz talán a legközelebb áll, a születése körüli időpontban rendszerezzük és elemezzük a családnevek állományát. Célunk annak megállapítása – természetesen